

PEDOGOGIK PSIXOLOGIYANING UMUMIY VA MAXSUS METODLARI**Zabixullayeva Zuhra****O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti****Amaliy psixologiya yo‘nalishi 3- bosqich talabasi****<https://doi.org/10.5281/zenodo.20064446>**

O‘zbek tilida annotatsiya. Ushbu tezis pedagogik psixologiyada qo‘llaniladigan umumiy va maxsus metodlarning nazariy chegaralari hamda amaliy tanlash mezonlarini tahlil qiladi. Tadqiqot maqsadi ta‘lim jarayonida psixologik ma‘lumot yig‘ishning ishonchlilik, validlik va etik talablarga mosligini asoslashdir. Metodologiya sifatida qiyosiy-tahliliy yondashuv, metodlar triangulyatsiyasi va pedagogik vaziyatlarni modellashtirish qo‘llanadi. Ilmiy yangilik metodlar tasnifini kompetensiyaviy natijalar bilan bog‘lovchi integrativ mezonlar tizimini taklif etishdan iborat.

Rus tilida annotatsiya. Данный тезис анализирует общие и специальные методы педагогической психологии, их теоретические границы и критерии выбора в образовательной практике. Цель исследования состоит в обосновании надежности, валидности и этической приемлемости сбора психологических данных в учебном процессе. Методология включает сравнительно-аналитический подход, триангуляцию методов и моделирование педагогических ситуаций. Научная новизна заключается в предложении интегративной системы критериев, связывающей классификацию методов с компетентностными результатами обучения.

Ingliz tilida annotatsiya. This thesis examines general and special methods in educational psychology, clarifying their theoretical scope and practical selection criteria. The aim is to justify the reliability, validity, and ethical adequacy of psychological data collection within instructional settings. The methodology combines comparative analysis, methodological triangulation, and modeling of pedagogical situations. Scientific novelty lies in proposing an integrative criteria system that links method classification to competence-based learning outcomes and evidence-informed educational decision-making.

Kalit so‘zlar (o‘zbek): pedagogik psixologiya; umumiy metodlar; maxsus metodlar; validlik; ishonchlilik; triangulyatsiya; ta‘lim diagnostikasi

Ключевые слова (rus): педагогическая психология; общие методы; специальные методы; валидность; надежность; методологическая триангуляция; образовательная диагностика

Keywords (ingliz): educational psychology; general research methods; specialized methods; validity; reliability; methodological triangulation; educational assessment

Pedagogik psixologiya ta‘lim, tarbiya va rivojlanishning psixologik mexanizmlarini empirik dalillar asosida o‘rganadigan fan sohasi bo‘lib, unda metod tanlovi tadqiqot natijasining ilmiy qiymatini belgilovchi markaziy omil hisoblanadi. Metod masalasi faqat texnik vosita emas, balki ilmiy bilishning mantiqiy yo‘nalishini, o‘lchashning aniqligini, talqin qilishning cheklovlarini va tadqiqotchining etik mas‘uliyatini birlashtiruvchi konseptual tizimdir. 19.00.06 ixtisosligi doirasida “umumiy metodlar” deganda psixologiya va ijtimoiy fanlar uchun universal bo‘lgan kuzatish, so‘rov, testlash, eksperiment, hujjatlarni tahlil qilish, statistik qayta ishlash kabi usullar tushuniladi; “maxsus metodlar” esa aynan ta‘lim sharoitida psixik hodisalarni aniqlash, o‘quv faoliyati va pedagogik ta‘sirning samaradorligini baholashga

moslashtirilgan diagnostik, formatif baholash, pedagogik eksperimentning sinf muhitiga mos shakllari, mikrogenetik tahlil, didaktik vaziyatni klinik suhbat orqali ochish kabi yondashuvlarni qamrab oladi. Bunday ajratish nisbiy bo'lsa-da, u metodni tanlashda tadqiqot predmeti, yosh xususiyatlari, o'quv konteksti va amaliy qarorlarning narxini hisobga olishga yordam beradi.

Umumiy metodlarning metodologik kuchi ularning standartlashuv darajasi va qayta tekshiriluvchanligida ko'rinadi. Masalan, kuzatish ta'lim jarayonining tabiiy kechishini buzmaganda xulq-atvor, muloqot, diqqatning taqsimlanishi, sinf iqlimi kabi ko'rsatkichlarni qayd etish imkonini beradi, biroq u sub'ektiv talqin va selektiv e'tibor xavfini kuchaytiradi. Shu sababli kuzatish rejasini indikatorlar, vaqt birliklari, kodlash qoidalari orqali operatsionallashtirish hamda kamida ikki kuzatuvchi o'rtasida kelishuv koeffitsientini tekshirish pedagogik psixologiyada zarur talablardan hisoblanadi. So'rov va anketa metodlari o'quvchilarning motivatsiyasi, akademik o'zini baholash, o'qituvchiga munosabat, o'qish strategiyalari kabi latent konstruktarni katta tanlovda qamrab oladi, biroq ijtimoiy maqbullik effekti, savolni tushunishdagi farqlar va kontekstga bog'liq javob siljishlari ularning validligini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun so'rov natijalari kamida bir qo'shimcha manba, masalan, o'quv natijalari yoki kuzatish protokollari bilan solishtirilganda dalillarning og'irligi ortadi. Testlash metodida esa psixometrik talablar, ya'ni ishonchlilik, konstrukt va mezon validligi, me'yorlar, differensial item funksiyalanishi kabi masalalar ta'limiy qarorlar adolatligi bilan bevosita bog'lanadi; testdan foydalanishdan oldin mahalliy sharoitda moslashtirish va sinov o'tkazish zarurati ayniqsa dolzarbdir [1].

Umumiy metodlarning ichida eksperiment pedagogik psixologiyada sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash uchun eng kuchli vosita sifatida ko'riladi, biroq uning klassik laborator shakli maktab va oliy ta'lim muhitiga to'liq ko'chirilganda ekologik validlik muammosi yuzaga keladi. Ta'lim jarayonida tasodifiy ajratish, “ko'r” nazorat, qat'iy standartlashuv ko'pincha cheklangan bo'ladi, chunki sinf jamoasi, o'qituvchi uslubi va o'quv dasturi barqaror ijtimoiy tizimdir. Shu sababli pedagogik psixologiyada eksperimentning kvazi-eksperimental shakllari, masalan, ekvivalent bo'lmagan guruhlar dizayni, vaqt qatorlari, old-test va keyingi test, aralash metodli dizaynlar ko'proq uchraydi va ularning ichki validligi statistik nazorat, kovariatsion tahlil hamda aralashuvning sodiqligi indikatorlari orqali mustahkamlanadi [2]. Demak, umumiy metodlar o'zining universal mantiqiy skeletini saqlagan holda ta'lim kontekstiga moslashuvni talab qiladi; aynan shu moslashuv nuqtasida maxsus metodlar shakllanadi.

Maxsus metodlar pedagogik psixologiyaning predmetiga yaqinlashgan sari “o'lchash” bilan “ta'sir” chegarasini noziklashtiradi. Ta'lim diagnostikasi va formatif baholash shular jumlasidan bo'lib, bunda metod nafaqat holatni aniqlaydi, balki o'qitish strategiyasini moslashtirishga xizmat qiladi. Masalan, o'quvchining xatolarini tahlil qilish, “xato xaritasi” tuzish, metakognitiv izohlar yig'ish orqali o'qituvchi aralashuvni individuallashtiradi; bunday metodlar natijasida olingan ma'lumotlar test ballidan ko'ra mazmunan boyroq bo'lib, o'quv jarayonining “qanday” va “nega” jihatlarini ochadi. Shu bilan birga, maxsus metodlar ko'pincha o'qituvchining bevosita ishtirokini talab qilgani uchun baholovchi tarafkashligi, kutish effekti va o'z-o'zini oqlash kabi xatolik manbalari kuchayadi. Shuning uchun maxsus metodlarda protokollash, rubrikalar, ekspertlararo kelishuv, “kuzatuvchi ta'limi” va ma'lumotni ko'r-ko'rona kodlash amaliyotlari muhim hisoblanadi [3].

Pedagogik psixologiyada klinik suhbat va o'quv vazifasini yechish jarayonini "o'ylab aytish" protokollari maxsus metod sifatida o'quvchining fikrlash strategiyalari, tushuncha tuzilishi, noto'g'ri tasavvurlarining ildizini aniqlashda samaralidir. Bu yondashuvlar Vygotskiy an'analarida yaqin rivojlanish zonasi va vositachilik konsepsiyalari bilan uyg'unlashadi: o'quvchining mustaqil bajara olishi va yordam bilan bajara olishi orasidagi tafovut diagnostik qiymat kasb etadi [4]. Biroq klinik suhbatning kuchli tomoni bo'lgan moslashuvchanlik ayni paytda standartlashuvni pasaytiradi; demak, bunday ma'lumotlar umumlashtirishdan ko'ra tushuntirishga ko'proq xizmat qiladi. Shuning uchun pedagogik psixolog tadqiqotida klinik suhbat natijalarini tematik kodlash, kategoriyalarni aniq ta'riflash va kodlash jarayonining audit izini saqlash talab qilinadi. Mikrogenetik tahlil ham maxsus metod sifatida o'rganish jarayonidagi qisqa muddatli o'zgarishlarni, strategiya almashinuvi va "sakrash" nuqtalarini qayd etib, oddiy old-test keyingi test dizaynida ko'rinmaydigan dinamikani ochib beradi; bu esa ta'limiy aralashuvning mexanizmlarini aniqlashda muhimdir [5].

Umumiy va maxsus metodlarni samarali birlashtirishning asosiy yo'li triangulyatsiya bo'lib, u bir hodisani turli manbalar va usullar orqali tekshirish hisobiga dalilning barqarorligini oshiradi. Pedagogik psixologiyada triangulyatsiya uch darajada namoyon bo'ladi: ma'lumot triangulyatsiyasi (o'quvchi, o'qituvchi, ota-ona, hujjatlar), metod triangulyatsiyasi (kuzatish, so'rov, test, intervyu), hamda tadqiqotchi triangulyatsiyasi (bir nechta kodlovchi yoki ekspert). Bunda maqsad "hammasini yig'ish" emas, balki konstruktni turli operatsion ko'rinishlarda ushlab va nomuvofiqliklarni tahlil qilishdir. Nomuvofiqliklar tadqiqotdagi xatolik emas, aksincha, ta'lim kontekstining ko'p qatlamliligini ko'rsatishi mumkin: masalan, o'quvchi motivatsiyani yuqori baholashi, ammo kuzatishda passivlik ko'rinishi sinf iqlimi, baholash qo'rquvi yoki topshiriq qiyinligi bilan izohlanishi ehtimol. Shu sababli metodlar bir-birini "tasdiqlash" uchun emas, balki tushuntirish modelini aniqlashtirish uchun ishlatilganda ilmiy natija chuqurlashadi [6].

Metod tanlash mezonlarini integrativ ko'rinishda asoslash pedagogik psixologiya uchun amaliy ahamiyatga ega. Birinchi mezon tadqiqot maqsadining turidir: diagnostika, prognoz, aralashuv samaradorligini baholash yoki mexanizmni tushuntirish. Diagnostika uchun standard test va rubrika asosidagi baholash mos bo'lsa, mexanizmni tushuntirish uchun mikrogenetik tahlil, klinik suhbat, jarayon ma'lumotlari (vaqt, xato turlari) afzal. Ikkinchi mezon o'quv natijasining tabiatidir: fakt bilim, protseduraviy ko'nikma, metakognitiv strategiya yoki ijtimoiy-emotsional kompetensiya. Uchinchisi resurs va etik cheklovlar bo'lib, o'quvchilar bilan ishlashda rozilik, maxfiylik, zarar yetkazmaslik, adolatli baholash, stigmatizatsiya xavfini kamaytirish kabi prinsiplar metodning qo'llanish chegarasini belgilaydi. To'rtinchi mezon dalil sifati bo'lib, unda ishonchlilik va validlikka qo'shimcha ravishda ta'limiy qaror uchun yetarlilik, ya'ni "qaror validligi" masalasi ko'tariladi: metod natijasi o'quvchiga individual yordam ko'rsatish yoki dasturiy o'zgarish kiritish kabi qarorlarni asoslashga qanchalik yaroqli [2]. Beshinchi mezon esa o'quv muhitining ekologik xususiyatlari: sinf soni, o'qituvchi uslubi, madaniy-lisoniy kontekst, baholash an'analari. Mazkur mezonlar asosida metodlar tasnifi statik ro'yxat emas, balki "vazifa-metod-manzil" mosligi sifatida ko'riladi; bu yondashuv pedagogik psixologni metodni tanlashda instrumentallikdan ko'ra dalillilikka olib keladi.

Xulosa. Pedagogik psixologiyada umumiy metodlar ilmiy bilishning universal talablari, ya'ni qayta tekshiriluvchanlik, o'lchash intizomi va dalillarning statistik asoslanganligini

ta'minlaydi, maxsus metodlar esa ta'lim jarayonining dinamik, ko'p omilli va ijtimoiy tabiatini hisobga olgan holda psixologik hodisalarni mazmunan ochib beradi. Integrativ yondashuv sifatida metodlar triangulyatsiyasi, kvazi-eksperimental dizaynlarning asosli qo'llanishi hamda diagnostika va aralashuvni bog'lovchi formatif baholash vositalari metodologik muvozanatni ta'minlaydi. Taklif etilgan mezonlar tizimi metod tanlashni maqsad, natija turi, ekologik sharoit va etik talablar bilan uyg'unlashtirib, pedagogik psixologik tadqiqotning ishonchliligi va amaliy qiymatini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Анастази А. Психологическое тестирование. Москва: Педагогика, 1982. 320 с.
2. Creswell J. W. Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2014. 304 p.
3. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 940 с.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва: Лабиринт, 1999. 352 с.
5. Davletshin M. G. Yosh va pedagogik psixologiya. Toshkent: O'qituvchi, 2004. 256 b.
6. Shoumarov G. B. Pedagogik psixologiya. Toshkent: Fan, 2006. 280 b.